

Törpék és óriások

A digitális folyóiratok térhódítása ellenállhatatlannak és visszavonhatatlannak tűnik. Hiszen már régóta tapasztalható a tény, hogy a folyóiratok átvándorolnak a digitális közegekbe: képviselőik arra hivatkoznak, hogy az elektronikus út az egyetlen mód arra, hogy jelezzék jelenlétüket a végtelenné tágitott digitális egyetemlegességben. A figyelem átprogramozásának és központtalanságának világában a digitalizált jelenlét azon esélyek egyike, amely felhívja a rojtolódo nyilvánosságot arra, hogy az adott folyóirat létezik, hogy vannak emberek, csoportok, társulások akik/ amelyek még mindig meg akarnak osztani gondolatot másokkal. Az e-folyóirat ugyanis a digitális megosztás formája.

Megannyi leírásban találkozunk azzal a meglátással, hogy a digitális szétterjedés először teszi lehetővé a világ egészének megragadását, mindközönségesen, először mondhatjuk, hogy „minden belül van, és nincs semmi kívül, azaz a kívülség nem létezik”, először állítható, hogy minden belsővé vált, mert része egy totalissá vált univerzumnak. A folyóiratok, ha akarják, ha nem, részeivé váltak ezen totalitásnak, amelyet az egymást átható hálózatok, és a hírversenyt gerjesztő médiák alkotják. Az elmozdulás a digitalizmus felé a folyóiratok esetében küzdelmet és harcot jelent a jelenlétért és a láthatóságért az információk által meghatározott világban. A figyelem és a tekintet irányításáért (a figyelem elrablásának konstellációjában) vívott folytonos harcban az e-jelenlét megkerülhetetlen a folyóiratok számára, ennél fogva nem egyéb, mint saját erőforrásaink ésszerű „maximalizációja”.

Máris rögzíthetjük, hogy az e-forma a folyóiratok számára egyszerre kényszer és lehetőség. Kényszer, amennyiben nem megkerülhető szituációt és alkalmazkodási mintákat feltételez. Még azok a folyóiratok-csoportosulások is, amelyek a digitális világot meghatározó társadalmi kényszereket vonják kritika alá, mint a *Fast capitalism* vagy a *triple C*, bele kell merülniük a digitalizmus szférájába, hogy hírt adhassanak magukról. Még ha bírálják is, támaszkodniuk kell azokra az aspektusokra, amelyek kritikájuk tárgyát képezik, tehát ön-vonatkozódóknak is kell lenniük. Kényszer, mert az e-folyóiratok felszínre kerülése mögött ott látjuk a gazdasági imperatívusok latolgatását: a gazdasági kalkulációra kényszerített csoportosulás az e-változatot keresi, abban reménykedve, hogy megtalálja a költségvetési függés fellazulását. A piaci mércék általánossá válása egyértelmű kényszereket szab. Lehetőség, méghozzá kibontakozási lehetőség, ugyanakkor, az e-folyóirat, amennyiben újfajta lépéseket, és a képzet megváltozott munkáját előlegezi. Az imént említett *Fast capitalism* szerkesztői, példának okáért, világosan megfogalmazták disszidens mivoltukat a fősodrású folyóiratokkal szemben, voltaképpen azt állítják, hogy digitális folyóiratot hoztak létre a létező folyóiratkultúra ellenében. Ők igényt tartanak arra, hogy bírálatban részesítsék a létező folyóiratokat. Nem azt mondják, hogy csupán egy újabb folyóiratot tesznek le az asztalra, a közönség fóruma elé, hanem, hogy meg

akarják változtatni a dolgok állását. Szerkesztőségi emlékeztetőjünkben arról vallanak, hogy rengeteg fonákszerű vonatkozást tapasztaltak a létező folyóiratkultúrában, és hogy e felismerés odáig juttatta őket, hogy digitális vállalkozással újítsák meg a fennállót, és a kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy csak a digitális közeg segítségével rendelkezhetik kritika alá a létező folyóiratkultúrát. Külön szóvá tették, hogy mennyi problematikus dimenziót tartalmaz a létező értékelési rendszer, hogy az etabliozott szerzőket részesítik előnyben, kevés az interdiszciplináris munka, és az egyértelmű politikai állásfoglalás, amely élére állítja a dolgokat.

Ez világos program, azt tükrözi, hogy a szerzők hivatásuk tudatában vannak. És nem kell valamilyen mélyeszántó elmélethez nyúlnunk, hogy belássuk: semmilyen demokrácia nem virágozhat, amennyiben nincs élénk, sokféle figyelő folyóiratkultúra, amelyben nincsenek különféle szerzők, akik tanúbizonyságot tesznek korukról, és nem jelentik be, hogy ők nem közömbösek a világ állapotával kapcsolatban. Ez volt, emlékeztünk, a felvilágosodás nagyszabású projektje: értelmiségieknek állandó fórumot nyújtani, amelynek segítségével részt kérhetnek a világ változtatásának folyamatából. Számot kell vetni az áramló új-vonatkozásokkal, a nóvummal kapcsolatban, reflektálni az értelem és az értelemhiány egybecsúszásaira. Folytonosan reflektálni kell önmagunkra, a nyilvánosság tekintete előtt, a nyilvánosság előtt, amely véleményt formál és ítélkezik.

Valójában, ha az iménti módon értelmezzük a témánkat, akkor az e-folyóirat afféle Kampffplatz, azaz harci mezővé, és a konfliktusok, valamint a sarkos viták, eszmecserek terepévé válik, amelyben diszkusszió folyik arról, hogy mi a közjó. Az említett szerzők persze nem naivak, tudnak arról, hogy milyen roppant nehézségek merülnek fel az általuk megkezdett úton. Hogy a digitális közegek politikai eszköztárak elemeiként tűnnek fel, e tényt az elmúlt időszakban is megtanulhattuk. Elegendő lesz, ha csak a Közel-Keleten kirobbant lázadásokra és az ezzel kapcsolatos kommunikációs folyamatokra gondolunk, hogy e tényt megerősítsük.

Az elektronikus világban való megjelenés mindenesetre azzal kecsegtet, hogy az üzenet, legalábbis, lehetőség szerint, globálissá válik, hogy képes megszólítani a földrajzi szétszórtságban létező befogadókat. Ezt kapcsolatba szokás hozni a közösségteremtés kibővített lehetőségeivel, ugyanis elképzelhető, hogy az e-kultúra, beleértve a folyóiratokat, a minél szerteágazóbb, akár személytelen, közösségek kötőanyaga egyúttal. Ráadásul, ott az ígéret az abszolút és az egy pillanat alatt megvalósuló hozzáférhetőség kapcsán: nem véletlenül, hogy olyan sokan, önelégülten, dicsőítették a fennálló helyzetet, mint kommunikációs paradicsomot, hovatovább, nem kevesen értekeztek arról, hogy az internet elorozta a kommunizmus eszményi lehetőségeit, minthogy az információszórás hierarchikusságának csökkenése, a hozzáférés „plebejusodása” megvalósítja a korábban elvetéltnek minősített nagy emancipációs előlegezéseket. A digitális elemek pezsgése közepette megszűnik a különbség a fogyasztás és a termelés között, a határvonalak végérvényesen elhalványulnak, a régi anticipáció az alkotóról, aki egyszer termel és fogyaszt, végre-valahára, megvalósul. A folyóirat mindennek szerves része, ha éppen úgy tetszik, haszonélvezője. Csatlakozik mindehhez a gyorsulás erőteljes dicsérete, amely nem új keletű, valamikor a 20. század elején Henry Adams meg is állapított egy törvényt ezzel kapcsolatban, mármint a történelem és a sebesség viszonylata kapcsán. Most azonban a sebesség előtérbe állítását a technológia hallatlan dinamikája magyarázza: egyszerre gyorsul a társadalom maga, és gyorsulnak a társadalom keretein belül létező folyamatok is. Anélkül, hogy belemélyednék az idő szűkösségének, gyorsulásának kérdéskörébe, jelzem, hogy a gyorsulás ugyan létezik, és bizonyos, hogy a folyóirat-kultúra sem vonhatja ki magát ezen processzusok hatása alól – ám aligha beszélhetünk differenciálatlan módon az úgymond általánossá vált gyorsulásról, hiszen megannyi helyzetben éppenséggel lassulásról lehet beszélni. Ha a kultúrának, és értelemszerűen a folyóiratnak a technológiai keretekben való megjelenését értékeljük, úgy számolunk

kell az egymást keresztező mozgásokkal, amelyek a gyorsulás és lassulás egymást meghatározó rendjeit feltételezik.

Aztán olyan sikerszerzők, mint Alvin Toffler, azt sugallják, hogy a jelenlegi helyzetben a megnyilvánulási lehetőségeket a végtelenség jellemzi, az ügyvitel mindenki számára adott, vagy, ahogy az említett szerző mondja, az ügyvitel tökéletesen „ingyen ebédjéről” kell beszélnünk. Az „ingyen ebéd” képzele lényegében a teljessé váló szabad hozzáférést hivatott jelezni, mindenkinek megadatott a hozzáférés, amennyiben kellően talpraesett. Ezen logika szerint a folyóiratot afféle kulturális vállalkozásnak kell elképzelni, amely éppúgy besorolódik a vállalkozások általános rendjébe, mint bármilyen egyéb befektetés, még ha a profit kritériumai nem is játszanak szerepet esetében. Vannak olyan szerzők is, akik felidéznek, hogy a régen ellenséges viszony a kultúra és a technológia között most merőben megváltozik: a kultúra és a technológia, azaz a technológia által keltett virtuális valóság közötti verszövetségéről kell beszélnünk, vagyis a digitális technológia a kultúra hajtóerejévé válik. Az e-formáról lemondani egyet jelentene a géprombolás valamilyen archaikus csökevényével. A digitális folyóirat felidézi a technológia sikerét, azt a hatalmat, hogy a technológia képes volt mélységesen átalakítani a kultúra infrastruktúráját. Ám ezen gondolatokat egyfajta technológiai determinizmus hatja át, holott figyelni kell arra, hogy a technológia mindig mélyen bevéődik a társadalmi erőterbe.

Se szeri, se száma tehát a digitális szférára utaló dicséreteknek és az ezzel kapcsolatos elégedettség megnyilvánulásának. Valójában azt a tényt kell szemünk előtt tartani, hogy nem tudjuk elvonatkoztatni a digitális folyóirat kérdését azoktól a problémáktól, amelyek a jelenkort jellemzik. Az e-folyóirat kérdéskörében megnyilatkozik a kor, benne kifejezést nyernek azok a társadalmi erővonalak, amelyek formálják az idő- és térszervezést. Csak ezek figyelembevétele ad magyarázatot azokra az ellentmondásokra, amelyek árnyékként kísérik az egész e-kultúrát. Mert nem sokra megyünk, ha elfedjük a társadalmi meghatározottságokat. Megfigyelhető, hogy a digitális szférába való beleszédülés azt a benyomást kelti, mintha e szféra elkülönült lenne a társadalmi dinamikához képest, és egyfajta autonóm, önerősítő logikával rendelkezne. Amennyiben azonban expanzív módon tárgyalnánk a kérdést, úgy valószínűleg minden lényeges kérdést vonatkozathatnánk a választott témánkra, mármint az e-folyóiratokra. Mindenesetre a naivitás kora régen elmúlt a digitális világgal kapcsolatban: ma már rendelkezésre áll egy sereg komoly mű, amely kritikai ösvényeken jár, így megvilágítást nyert a „Google-kapitalizmus”, a „digitális neofeudalizmus”, amelyek jól mutatják, hogy hatalmi viszonyok szelik át az internetet. Újfajta diszciplínák születtek meg, amelyek arra hivatottak, hogy belátást nyerhessünk az említett viszonylatokba. Ha egy-két évtizeddel ezelőtt az volt a lamentáció tárgya, hogy az internet sorsát megszabja az a tény, hogy a jog nem fedte le a legfontosabb csomópontokat, akkor azt kell mondanunk, hogy átalakult az érdeklődés. Egyébiránt, hogy a nethálózatok, a látszat ellenére, nem az egyenlőség földi megtestesülését jelentik, azt nemcsak társadalomtudományi források erősíthetik meg: érdemes e vonatkozásban figyelemmel kísérni a fizikus Barabási Albert-László munkásságát. Ő amellet érvel, hogy e komplex hálózatokban is megtalálhatók a hierarchikus csomópontok, a nem-horizontális relációk, ami arra figyelmeztet bennünket, hogy óvatosak legyünk a digitális hálózatokkal kapcsolatban, és figyelmet tanúsítsunk a meglévő alá- és fölérendeltségekkel kapcsolatban. Ellentétben azokkal, akik a hálózatokat, beleértve a digitális alakzatokat is, afféle rizómaként látatják, ami hierarchia híján létezik.

Aki például kritikai távlatok felől vizsgálja a létrejött világgállapotot, gyorsan hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy az elektronikus folyóiratok előnyös helyzetben mögött ott van a nyomtatott sajtó válsága is. A nyomtatott sajtó teremtő szerepe a modernitásban ismert: valójában a modernitás útvonalai úgy rajzolódtak ki, hogy a sajtó és a folyóiratok egyaránt az újdonság jelentéseit forgatták. Egymásra utaltságuk abban fejeződött ki, hogy mindkét orgánus a nyilvánosan reflektáló értelmiség fórumait jelentette; nem

véletlen, hogy a jelentékeny társadalmi megmozdulásokat mindig megelőzte az erőteljes értelmiségi kérdésfelvetések és reflexiók gyakorlása. A kultúra mint művelés és ápolás összekötő kapcsot jelentett, hiszen mind a folyóirat, mind a sajtó számára elengedhetetlen horizontot képezett. Vagyis a sajtó és a folyóiratok pályái egybefüggnek. Ma a sajtó a figyelmet felkeltő hírek utáni vadászat, a hírgyorsaság versenyében csökkenti színvonalát, azaz a sajtó annak érdekében, hogy a figyelem ne kalandozzon el, és ne kerülje meg az olvasó a témát, rövidít és sűrít, persze az elemzés mélységének rovására. A folyóiratok pedig azzal küszködnek, hogy beékelődjenek a figyelmet elvonó, lekötő hírkumuláció réseibe. Ugyanis szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy fennáll a figyelem politikai gazdaságtana, azaz belátást kell nyernünk abba, hogy a figyelmet társadalmi meghatározottságok irányítják, amelyek természetesen nem semlegesek, hanem érdekdetermináltak. Nem véletlen, hogy az utóbbi két évtizedben megszorodtak a figyelemmel kapcsolatos tanulmányok és könyvek: ezek csupán kifejezik azt a véleményt, hogy a jelenlegi társadalmi és technológiai feltételek között a figyelem kérdése fontos szerephez jutott. A figyelmet hagyományos módon inkább egyéni jellegű pszichofizikai kapacitásként értékelték, és kilúgozták belőle a társadalmi meghatározottságokat, azonban ez akkor

Ma a sajtó a figyelmet felkeltő hírek utáni vadászat, a hírgyorsaság versenyében csökkenti színvonalát, azaz a sajtó annak érdekében, hogy a figyelem ne kalandozzon el, és ne kerülje meg az olvasó a témát, rövidít és sűrít, persze az elemzés mélységének rovására. A folyóiratok pedig azzal küszködnek, hogy beékelődjenek a figyelmet elvonó, lekötő hírkumuláció réseibe.

is, mármint régebben is, tarthatatlan volt. Az információ szakadatlan áramlása, az információk telítettsége folytonosan deszelektál, méghozzá abban az értelemben, hogy a befogadó kevésbé fogékony a lényeges és lényegtelen vonatkozások elválasztására. Hogy milyen módon választható el egymástól a konkoly és a búza, hogy van-e egyáltalán különbség egy színészno félrelépése és a munkajogi törvény változtatása között, azt a fogyasztó egyre kevésbé tudja megmondani, hiszen számára az információáramlás, amely naphosszat tart és a végtelen felé mutat, egyneműsít.

Zygmunt Bauman értekezett sokat a folyékonyaságról mint életmeghatározó mintáról a kapitalizmus jelenlegi formái között, mondván: a folyékonyaság nevében követett életmód lényegében a fogyasztó

abszolutizációjának érvényesítését jelenti. Az elgondolás sok mindent nem magyaráz meg, de rengeteg fontos vonatkozást képes megragadni. Például, hogy a fluiditás jegyében működő életben nincs különbség a fogyasztó és a fogyasztás tárgya között, hogy a „jó társadalom” eszméje a közjó relativizálódása okán szinte megbeszélhetetlen, hogy az örökös újrakezdés mítosza a reflektáltságot veszélyezteti. Az el nem kötelezettség mintája mindenütt meglelhető, így a digitális kommentek esetében a kivonulás bármikor adott, mert minden újrakezdhető. Ez történik a szavakkal, amelyek elveszítik kötelező erejüket, úgymond a jelentésben rejlő autoritásukat, hiszen bármikor leadhatók, cserélhetők. A lacaniánusok nagy előszeretettel ezt a jelképes szféra hatékonyságában bekövetkezett soványodásnak szokták hívni. Gyengül a szimbolikus szféra ereje, állítják, és nem véletlen, hogy igen gyorsan megszülettek a lacaniánus médiaelméletek... Továbbá Bauman megerősíti, hogy mindenütt ott van az esztétizáció, de nincs műélvezet, olvasás, csak egymásba kapaszkodó szövegek gyűlnek össze és tömörülnek különféle webhelyeken. Amúgy a híres szociológus még véletlenül sem moralista: inkább azt a kérdést feszegeti, hogy milyen módon alakult át az alanyközöttség az újfajta feltételek között. Az áttetszőnek mondott internet maga is csak a köz-

vetettség csatornája, kell mindig valamilyen média ahhoz, hogy a másikkal egyáltalán kapcsolatba kerüljünk...

Mindebből az is kiderül, hogy a befogadást a fogyasztás normái uralják, a hírek és a szövegek közlekedési szabályzatai a fogyasztás látványszerű szertartásaihoz igazodnak, ami vészesen közelít a „minden elmegy” depolitizált állapotához, a média pedig a piac analogonjává válik. A kultúra és a gazdaság egymást gazdagítják, ám egyre nehezebb hidat verni a partikuláris és az univerzális között. A folyékonyág kerül a néhai folyóirat helyébe. Mindkettő folyamatot jelöl, ám a különbség óriási, a régi és az új viszonylata merőben másféleképpen alakul a két vonatkozás esetében.

Az informatizálódás ünneplése tehát meggondolandó aspektusokat vet fel. Az e-folyóiratnak az ímént leírt közegben kell kiverekednie a figyelmet, ily módon kell kisajátítani a figyelmet azoktól, akik kisajátítják a figyelmet. Ha tetszik, ha nem: fellépésében, amennyiben szándékai nagyratörőek, benne rejlik egy gerilla-mozzanat, nevezetesen: kicsikarni a figyelmet a világsodródással szemben.

Rengeteg vita folyt arról is, hogy az internet milyen módon befolyásolja a részvételre utaló kedvet: vajon előremozdítja-e a participációt az internet, vagy éppenséggel lesze-relő hatású? Hozzájárul-e az internet a civilitás újrafogalmazásához? Persze a feltett kérdés sarkított, de aligha lehet elkerülni a mobilizáció és a demobilizáció dialektikájának faggatását. Ez a kérdés voltaképpen párhuzamos azzal a kérdéssel, hogy mennyire képes egy folyóirat módosítani azokat az aspektusokat, amelyek jellemzik a kulturális tapasztalatokat, és amelyek azzal fenyegetnek, hogy a kultúrát az áru szintjére süllyeszti. A digitális folyóirat, mint annyi más dolog a modernitásban, egyszerre megoldás és probléma, és nem tudjuk megszabadítani ettől a tehertől. Az ellentmondások esetében nem külső jellegzetességek, hanem belső tartozékok.

Azt mondtam, hogy a digitális folyóiratok elterjedése visszafordíthatatlan. Ám térhódításuk formája, a hozadékokkal együtt, még bizonytalan. Ahogy bizonytalanság övezi a klasszikus folyóiratokkal kapcsolatos viszonylataikat is. A digitális szféra, a vélelemmel ellentétben, nem totális: van „kívülség” a digitális közeghez képest, ami felveti a digitális és a nem-digitális szférák viszonyát. Ott látjuk az e-folyóiratokon a hagyomány jeleit: azon szerzők bizonyulnak mérvadóknak, akik már korábban mély nyomokat hagytak a nem-digitális szférákban. Jut eszembe egy régi szituáció: Bernard de Chartres a 12. században mondta volt, hogy a kortársak törpék az óriások vállain – amúgy John of Salisbury *Metalogicon*-jából tudunk erről. Később e jelzet locus communisszá vált az iskolákban. A kortársak magasabban állnak, mint az elődök, de ez nem a kortársak érényeit mutatja, és nem az ő teljesítményeiket fejezi ki. Nyilván a modernitás megkérdőjelezte a törpéknek és az óriásoknak ezt a viszonyát. De az e-folyóiratok benne állnak a régi és az új egymásra vonatkozódásaiban. Még látnunk kell, hogy az e-folyóiratok pusztán csak valamilyen „posztmodern ellazulást” képviselnek-e, vagy valami mást, ami túlmutat a törpe távlatán.